РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Прохоренка Дениса Олексійовича
«Організаційно-методичні умови подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами»
подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія

Сучасний етап розвитку українського суспільства ознаменований глибокими соціокультурними та психологічними трансформаціями, зумовленими екзистенційними викликами та тривалим дистресом в умовах повномасштабної воєнної агресії. Психотравматизація дитячого населення постає однією з найбільш гострих медико-психологічних та психолого-педагогічних проблем, оскільки руйнація безпечного середовища деструктивно впливає на всі рівні онтогенетичного розвитку особистості. Особливу групу ризику у цьому контексті становлять діти з особливими освітніми потребами, чий індивідуально-психологічний профіль та специфіка соціальної ситуації розвитку характеризуються вираженою лабільністю, недостатністю сформованості механізмів емоційної саморегуляції та обмеженістю когнітивного опрацювання травматичного досвіду

У світлі сучасних методологічних парадигм спеціальної психології, наявність когнітивних, сенсорних чи емоційно-вольових порушень у дитини виступає чинником, який суттєво обтяжує перебіг психотравми, маскує її під нозологічні особливості та блокує процеси спонтанної резильєнтності. Традиційні травмофокусовані підходи, розраховані на нормотиповий розвиток, виявляють обмежену ефективність у роботі з цією категорією дітей через потребу у високому рівні вербалізації та абстрагування. З огляду на це, науковий пошук Д. О. Прохоренка, спрямований на теоретичне обґрунтування та експериментальну апробацію системи організаційно-методичних умов подолання психотравми у дітей з ООП без прив’язки до конкретної нозології, є надзвичайно актуальним, своєчасним і практично значущим для сучасної психологічної науки.

Актуальність дисертаційної роботи Д. О. Прохоренка зумовлена необхідністю наукового пошуку та практичного обґрунтування засобів психологічної підтримки й подолання психотравматичного досвіду у дітей з особливими освітніми потребами в умовах тривалої кризової ситуації та воєнних дій в Україні. Для цієї категорії дітей перебіг психотравми ускладнюється наявними порушеннями когнітивної, емоційно-вольової та сенсорної сфер, що суттєво обмежує їхні спонтанні адаптаційні можливості, посилює емоційну лабільність, замкненість, та веде до глибокої соціальної дезадаптації. Своєчасне виявлення та подолання наслідків психотравми на основі транснозологічного підходу постає одним із нагальних завдань сучасної спеціальної психології.

Наукова новизна та практичне значення результатів дослідження

Робота Прохоренка Д. О. відзначається високим рівнем наукової новизни. Уперше у вітчизняній психології розроблено та науково обґрунтовано комплекс

організаційно-методичних умов (системність, урахування індивідуально-типологічних рис, безпековий простір тощо); диференційовану типологію психотравматичних проявів у дітей з ООП (адаптивно-компенсований, адаптивно-реактивний, афективно-тривожний та афективно-стресовий типи); класифікації транснозологічних маркерів і критеріїв оцінювання травми, які мінімізує ризики діагностичної стигматизації. Особливе теоретичне значення має уточнення сутнісних меж понять «психологічна травма», «психічна травма» та «психотравма».

Практична значущість роботи полягає в розробленні та успішній апробації комплексної 5-модульної програми подолання наслідків психотравми, яка об'єднує арт-терапевтичні, казкотерапевтичні, когнітивно-поведінкові та тілесно-орієнтовані техніки, адаптовані до індивідуальних можливостей дітей. Самостійну цінність становлять авторська діагностична методика «Я і світ» та модифіковані практичні вправи. Напрацьовані методичні матеріали впроваджено в діяльність спеціальних та інклюзивних шкіл, навчально-реабілітаційних центрів.

Ступінь обґрунтованості й достовірності наукових положень, висновків і практичних рекомендацій. Основні положення дисертації логічно випливають із поставлених завдань і спираються на ґрунтовну теоретико-методологічну базу (медико-психологічний, соціально-екологічний та травмоцентричний підходи). Автором коректно поєднано методи теоретичного аналізу із комплексним експериментальним дослідженням. В емпіричній частині використано шкалу CPSS-V SR, проєктивні тести («Малюнок сім'ї», «Дім. Дерево. Я»), картування поведінки та клінічне інтерв'ю. Обробка даних здійснювалася методами математичної статистики, зокрема $\chi 2$-критерію Пірсона та t-критерію Стьюдента. На констатувальному етапі було охоплено 159 дітей (82 – з ООП, 77 – з НР), а у формувальному експерименті взяли участь 40 учнів 4–5 класів з ООП (розподілених на ЕГ та КГ), що свідчить про високу репрезентативність вибірки.

Характеристика основних положень роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (178 найменувань) та додатків.

У першому розділі здійснено глибокий теоретичний аналіз феномену психотравми, систематизовано наукові підходи до її вивчення у дитячому віці та обґрунтовано особливості прояву травматичного досвіду в когнітивній, емоційній, поведінковій та соціальній сферах розвитку дітей з ООП.

У другому розділі представлено методичні засади дослідження та розгорнуто окреслено результати констатувального етапу. Посилання на транснозологічні маркери дало змогу об'єктивно оцінити наслідки травматизації без ризику стигматизації дитини. Описано емпірично виявлені вікові характеристики протікання психотравми та обґрунтовано авторську типологію рівнів її вираженості.

У третьому розділі детально висвітлено структуру та зміст комплексної програми подолання наслідків психотравми. Хід контрольного експерименту статистично та якісно довів високу ефективність упроваджених організаційно-

методичних умов, продемонструвавши виражену позитивну динаміку в експериментальній групі (зміщення результатів у бік адаптивних рівнів, розвиток саморегуляції та ресурсності).

Повнота викладення матеріалів дисертації в опублікованих працях. Основний зміст та результати дослідження повною мірою відображено у 19 наукових публікаціях здобувача. З них 7 статей опубліковано у провідних наукових фахових виданнях України (категорія Б), а також 8 тез у збірниках матеріалів всеукраїнських та міжнародних конгресів і конференцій. Публікації автора повністю відповідають предмету дослідження.

Матеріали дисертації викладено якісно, інформативно та без зайвих повторів. У роботі повністю дотримано вимог академічної доброчесності.

Зауваження та дискусійні питання

Оцінюючи рецензовану дисертаційну роботу Прохоренка Д. О. як ґрунтовну та завершену наукову працю, вважаємо за необхідне висловити кілька зауважень та побажань дискусійного характеру:

1. Необхідність деталізації критеріїв диференціації у вибірці формувального експерименту. У третьому розділі до формувального етапу дослідження було залучено 40 дітей з ООП (учні 4–5 класів). Попри те, що автор статистично довів відсутність значущих вікових розбіжностей у проявах психотравми між цими класами, робота виграла б, якби дисертант детальніше описав розподіл дітей в експериментальній (ЕГ) та контрольній (КГ) групах за конкретними видами особливостей розвитку (наприклад, частку дітей з інтелектуальними труднощами чи РАС), оскільки це безпосередньо впливає на специфіку сприйняття вправ.

2. Дискусійними є умови застосування КПТ-техніки «Стоп-кадр» у групах дітей з вираженими ментальними порушеннями. Автор зазначає, що розроблена ним комплексна програма базується на поєднанні творчих, тілесних та когнітивно-поведінкових методів. Проте впровадження техніки «Стоп-кадр» (яка передбачає уявне знебарвлення, зменшення та дистанціювання травматичного образу) вимагає від дитини збереженого рівня абстрактно-символічного мислення та довільної візуалізації. Бажано було б почути ширші коментарі дисертанта щодо специфіки модифікації цієї техніки для дітей із помірними інтелектуальними труднощами, у яких процеси уявного моделювання є первинно ускладненими.

3. Потреба у ширшому висвітленні специфіки взаємодії з різними типами сімейних систем. У дисертації обґрунтовано залучення сім’ї як однієї з провідних організаційно-методичних умов подолання психотравми у дітей з ООП. Водночас дані методики «Малюнок сім'ї» продемонстрували високий рівень тривожності дітей щодо родинного контексту, емоційне відчуження та деформацію внутрішньої картини родини (зокрема через чинник війни). Автору слід було б чіткіше окреслити диференційовані алгоритми психокорекційної роботи з батьками, які самі перебувають у стані хронічного травматичного стресу або емоційного вигорання.

Висловлені зауваження мають переважно уточнювальний характер, дискусійний та рекомендаційний характер, не применшують вагомості здобутих результатів і не знижують загальної високої оцінки дисертації.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. При детальному розгляді та аналізі дисертаційної роботи, а також її перевірки в антиплагіатній системі StrikePlagiarism не виявлено порушень академічної доброчесності.

При детальному розгляді дисертаційної роботи Прохоренка Д. О. та її перевірці в антиплагіатних системах не виявлено порушень академічної доброчесності, неправомірних запозичень чи плагіату. Робота є оригінальною.

Висновок. Дисертація Прохоренка Дениса Олексійовича «Організаційно-методичні умови подолання психотравми у дітей з особливими освітніми потребами» є самостійним, цілісним та завершеним науковим дослідженням, що вирішує актуальне прикладне завдання спеціальної психології. Робота містить глибокі теоретичні положення, переконливі емпіричні дані та науково обґрунтовану й апробовану програму психокорекційного впливу.

Робота характеризується чіткістю змісту, містить науково обґрунтовані науково-прикладні результати, які мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення, свідчать про особистий внесок здобувача та достатньо повно представлені у наукових працях. Дисертація відповідає спеціальності 053 Психологія та вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (з наступними змінами), та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 із змінами внесеними згідно постанови КМУ №341 від 21.03.2022 р., №502 від 19.05.2023 р., №507 від 03.05. 2024 р.; № 1240 від 07.10.2026 р.), а її автор, Прохоренко Денис Олексійович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053 Психологія

Офіційний рецензент:
доктор психологічних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник відділу
освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка
НАПН України

Ольга ВОВЧЕНКО

ВІДДІЛ КАДРІВ
Вовченко О.А.
ЗАТВЕРДЖУЮ